

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ  
DERGİSİ

PROF. DR.  
NECATİ ÖNER  
*ARMAĞANI*

CİLT : XL



ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ  
DERGİSİ

PROF. DR.

NECATİ ÖNER

*ARMAĞANI*



*Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.*

**TERTİP HEYETİ**  
**PROF. DR. SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY**  
**DOÇ. DR. RECEP KILIÇ**

**ISBN: 975 - 482 - 492 - 4**

**ISSN: 1301 - 0522**

---

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999**

## TAKDİM

Ülkemizde bir türlü anlam veremediğim tuhaf alışkanlıklarımızdan birisi de, alanında temayüz etmiş ve değerli hizmetler vermiş insanların öldükten sonra takdir edilmeleri, ne büyük değer olduklarının ancak o zaman farkına varılması hadisedir. 35-40 yıl hizmet ettikten sonra aktif hayattan çekilen nice değerler bir köşede unutulur; öldükten sonra birden hatırlanır ve büyük hizmetler yaptığı anlatılır, nadiren de olsa adına armağan dediğimiz yayınlarla hakkı teslim edilmeye çalışılır.

Sonuçta kendisi ile ilgili hiçbir şey yapılmayanlara göre bu da olumlu bir davranıştır. Gecikmeli de olsa, bir hakkın teslimi olması açısından olumlu bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Şüphesiz olması gereken, bu müstesna şahsiyetlerin, hayatta iken kendileri ile ilgili bu değerlendirmelerin yapılmasıdır. Gelenek bu istikâmette oluşursa herhalde çok daha isabetli olur.

Olması gerektiğini ifade ettiğimiz bu üslubun güzel bir örneği elimizdeki kitapla verilmektedir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 40 yılı aşkın öğretim üyesi ve yönetici olarak hizmet veren Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, dostları ve öğrencileri, bir vefa örneği olarak emek mahsulü bu eseri meydana getirdiler. Prof. Öner'i değişik yönleri ile, özellikle felsefe alanında ülkeye yaptığı ve yapmaya devam ettiği hizmetleri ile unutulmazlar arasına soktular. Şifahi ifade ve övgüler uçar gider, ama yazılı dökümanlar nesilden nesile intikâl eder, sonsuza dek bâki kalır.

Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, eski ve yeni öğrencileri onu çeşitli yönleri ile değerlendirdiler ve sonuçta felsefi ağırlıklı ve muhtevallı bir eser ortaya çıktı. Bu eserin yıllarca hizmet verdiği İlahiyat Fakültesi yayınları arasında yayınlanması en uygun yoldu. Nitekim öyle oldu; Üniversitemizin onayı ile eser elinize ulaşmış oldu. Bu ilgi ve yaklaşımı dolayısı ile Sayın Rektörümüze ve Üniversitesi Yayın Komisyonu ile Yönetim Kurulu Üyelerine şükranlarımı sunarım. Baskıyı gerçekleştiren Üniversitemiz matbaasının değerli yönetici ve çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

Yeni ve olması gereken bir gelenek oluşturması dileği ile okuyucuya saygı ile sunulur.

*Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu  
Ankara Üniversitesi  
İlahiyat Fakültesi Dekanı*

## PROF. DR. NECATİ ÖNER'E SAYGI!

Osmanlının en büyük şâiri kabul edilen Bâkî

*Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî  
Durup el bağlayalar karşına yârân sâf sâf!*

diyor. Koca Bâkî bile zımnem, hayatta kadrinin iyi bilinmediğinden şikayet ediyor. Ferid Kam da:

*Sağlığında nice ehl-i hünerin  
Bir tutam tuz bile konmaz aşına  
Evvel ânu öldürürler acından  
Sonra bir Türbe dikerler başına*

diyerek insanların kadir bilmezliğinden, kıymetleri heba etmelerinden, nankörlükten ve vefasızlıktan şikayet etmektedir.

Başka toplumlar nasıldır? Bilmem, ama bizim toplumumuzda vefasızlık ve kadirbilmezlik eskiden beri şikayet edilecek kadar yaygın sayılır.

Daha erken dönemlerde Üniversitelerimizde büyük hizmetler görmüş çok değerli hocaların adına çıkarılan armağanların büyük bir kısmı, onların vefatlarından sonra çıkarılmıştır. Armağan edilen değerlerin haberi olmadıktan, vefalılığın hazzını tatmadıktan sonra, armağanın değeri ne olacaktır?

İşte bu düşüncelerle Prof. Dr. Necati ÖNER hocamızın yarım asra varan hasbî (karşılıksız) hizmetlerinin hatırlanmasına vesile olması için bir "Armağan Kitabı" hazırlamayı düşündüm. Bana Doç. Dr. Recep KILIÇ her bakımdan yardımcı oldu. Türkiye'deki 70 kadar seçkin felsefeciyeye ve hocanımdan diğer bazı dostlarına haber verip yazı istedik. Hepsini memnuniyetle katılabileceklerini söyledi. Fakat bir kısım arkadaş, mazeretleri sebebiyle katılamadı. Zaman ayırıp çok değerli yazılar gönderen arkadaşların hepsine kalbî teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Neticede hocamıza lâayık kalıcı, muhtevalı büyük bir kitap meydana geldi.

Kitabın yayımlanması için Gazi Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Enver Hasanoğlu alâka gösterdi. Üniversite adına yayımlayabileceğini söyledi. Fakat Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, 'bu kitabı neşretmek bize düşen bir vazifedir' diye kitaba el koydu. Derhal Rektör Sayın Prof. Dr. Günal AKBAY ile görüşüp karar çıkarttı. Sayın Dekana ve Sayın Rektör AKBAY'a da bu sıcak alâkadan dolayı teşekkür ederim. Her bakımdan örnek bir hareket ve örnek bir kitap oldu. Bu, muhterem ÖNER'e, lâyük olduğu saygının küçük bir nişanesidir. Nice nice yıllara!... Derin saygılarımızla...

*Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY*

## İÇİNDEKİLER

Sayfa

### HAYATI, ESERLERİ VE HAKKINDA YAZILANLAR

Araş. Gör. İsmail KÖZ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Biyografisi</i> .....	3
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER ile "Düşüncelerinin Gelişim Seyri" Üzerine Yapılan Mülakat</i> .....	9
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY, <i>Felsefe Yapmak ve Necati ÖNER</i> .....	15
Prof. Dr. Afşar TİMUÇİN <i>Hocamız Necati ÖNER</i> .....	21
Prof. Dr. Bilal DİNDAR <i>Felsefeyi Sevmek</i> .....	23
Prof. Dr. Şahin YENİŞEHİRLİOĞLU <i>Kendimle Sesli Bir Konuşma</i> .....	27
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Sosyal Yönü</i> .....	35
Prof. Dr. Necmettin TOZLU <i>Felsefeyi Güzelleştiren Adam</i> .....	39
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Hürriyet Anlayışı</i> .....	45
Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI <i>Örnek Bir İnsan Hocam Prof. Dr. Necati ÖNER</i> .....	79
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ÇÜÇEN <i>Mantığın Kaynağı Problemi</i> .....	83

### SİSTEMATİK FELSEFE İLE İLGİLİ YAZILAR

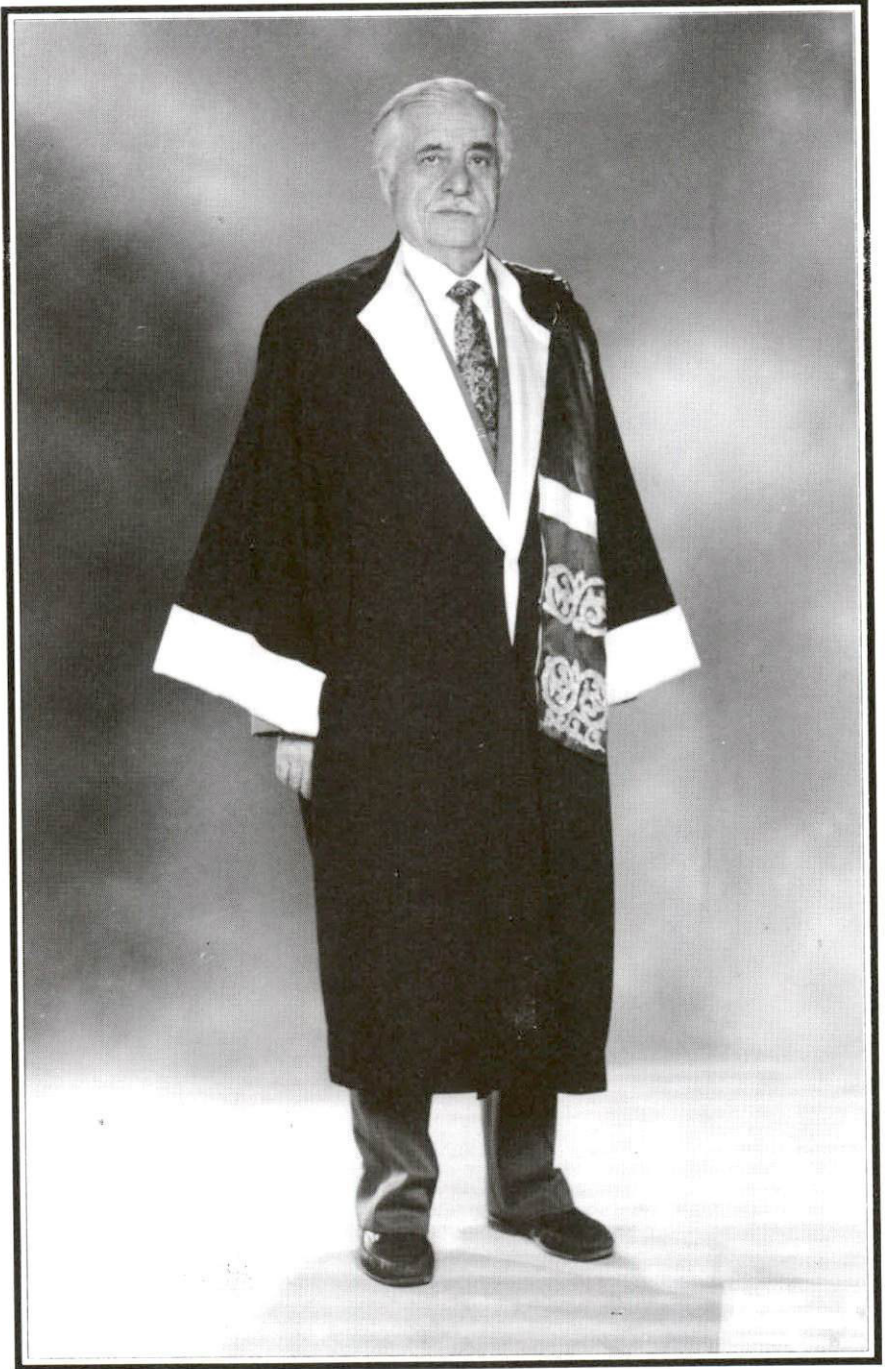
Prof. Dr. Teo GRÜNBERG <i>Bilgi Teorisi ve Gettier Problemi</i> .....	97
Prof. Dr. Abdulkuddüs BİNGÖL <i>İletişim Bağlamında Mantık ve Dil</i> .....	105
Prof. Dr. Teoman DURALI <i>Tarihin Dayanılmaz Ağırılığı</i> .....	117

VII

Prof. Dr. Doğan ÖZLEM <i>Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik</i> .....	127
Prof. Dr. Hüsameddin ERDEM <i>Allah'ın Varlığının Delillerinin Kur'anî Temelleri</i> .....	147
Prof. Dr. Hanifi ÖZCAN <i>Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım "Temelcilik" ve "İmancılık"</i> .....	157
Doç. Dr. Hakan POYRAZ <i>Ahlaki Özgürleşmenin Önündeki Bir Engel Olarak Fanatizm</i> .....	177
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM <i>Düşünce Özgürlüğü Üzerine</i> .....	189
Doç. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN <i>Edebiyat İle Felsefe İlişkisi Üzerine</i> .....	195
Doç. Dr. Ayhan BIÇAK <i>Tarihin Yapısı ve Kültür Bilimlerindeki Rolü</i> .....	205
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Din Öğretimini Temellendirme Problemi</i> .....	215
Yrd. Doç. Dr. Şahin FİLİZ <i>İslam Felsefesinde Tanrı Anlayışı Karşısında Bireyin Konumu Problemi</i> .....	223
Dr. Münir DEDE <i>Kapalı Toplum ve İlk İnanışlar</i> .....	243
J. Ronald ENGEL (Çeviren: İbrahim ÖZDEMİR) <i>Sürdürülebilir Kalkınma Ahlakı</i> .....	255
<b>FELSEFE TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR</b>	
Prof. Dr. Ömer Naci SOYKAN <i>Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi</i> .....	271
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR <i>Spinoza'nın Natura Naturans ve Natura Naturata Kavramlarının İslâmî Kökenleri</i> .....	291
Doç. Dr. Nurten GÖKALP <i>Beden-Zihin Etkileşimi ve Popper İle Eccles</i> .....	301
Yrd. Doç. Dr. Ülker ÖKTEM <i>Descartes'da Bilginin Kesinliği Problemi</i> .....	311
Yrd. Doç. Dr. Emel KOÇ <i>J.P. Sartre Felsefesinde "Ben-Başkası-İletişim" Problemi</i> .....	333
<b>BİLİM TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR</b>	
Prof. Dr. Mübahat Türker-KÜYEL <i>"Ulemâ-i Kiram" ve "Tafra-Tehille"</i> .....	351



Prof. Dr. Esin KAHYA <i>Erzurum'lu İbrahim Hakkı</i> .....	371
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN <i>Kusta B. Luka ve Ruh İle Nefs Arasındaki Ayırım Adlı Kitabı</i> .....	387
Doç. Dr. Remzi DEMİR <i>Takiyüddin İbn Maruf'un Ondalık Kesirleri Trigonometri ve Astronomiye Uygulaması</i> .....	403
Doç. Dr. Melek DOSAY <i>Tüccarzâde İbrahim Hilmi'nin "Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz" Adlı Eseri</i> .....	425
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR <i>Kemâlüddin el-Fârîsi ve Tenkih el-Menâzır Adlı Kitabı</i> .....	433
<b>KÜLTÜR HAYATI İLE İLGİLİ YAZILAR</b>	
Prof. Dr. Mehmet AYDIN <i>"Türk Müslümanlığı" Üstüne Bazı Düşünceler</i> .....	445
Prof. Dr. Şafak URAL <i>Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey</i> .....	451
Prof. Dr. Muammer C. MUŞTA <i>Sekülerleşme Laiklik Demokrasi ve Eğitim</i> .....	461
Doç. Dr. Mehmet AĞÜN <i>1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar</i> .....	475
Yrd. Doç. Dr. Uğur Köksal ODABAŞ <i>Rıza Tevfik ve Felsefesi</i> .....	499
Dr. Yaşar KALAFAT <i>Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları-I</i> .....	511



PROF. DR. NECATİ ÖNER

*BİLİM TARİHİ İLE İLGİLİ  
YAZILAR*

## KUSTA B. LUKA VE RUH İLE NEFS ARASINDAKİ AYIRIM ADLI KİTABI

*Prof. Dr. Hüseyin AYDIN\**

Kusta b. Luka, Helenistik felsefenin Müslümanların düşünme dünyasına girmesinde büyük emek ve katkısı olan bir düşünürdür.

İrken Yunanlı olan Kusta b. Luka, Suriye'de Yunanlıların Heliopolis (güneş şehri) dedikleri Baalbek'de doğmuştur. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Ama halife Mustain Billah için Heron'un "Ağır Şeylerin Kaldırılması Üzerine (=Barulcus)" adlı kitabını ve Theodosius'un da Sphérica'sını tercüme etmiştir ve halife Muktedir Billah zamanında da yaşıyor olduğuna göre 910'lu yıllar içinde öldüğü tahmin ediliyor. Kaynaklara göre yapılan bu tahmin de, 25 yaşlarına doğru tercüme faaliyetlerine başladığı ve 80 yaşlarında öldüğü tahminine dayanıyor. Ama Ömer Ferruh, bu duruma işaret etmeden ve kaynak da göstermeden, Kusta b. Luka'nın doğum ve ölüm tarihlerini "820/205-913/300" olarak vermektedir<sup>1</sup>.

Kusta b. Luka hakkında İbn Nedim Fihrist'de ve İbn Ebû Useybia Uyûn'da bilgi veriyor, ama verdikleri bilgi, bilimsel niteliklerini ve kitaplarını saymaktan ileri gitmiyor. İbn an-Nedim, bazılarının onu Huneyn b. İshak'dan üstün olduğunu söylediklerini naklediyor ve böyle bir derecelendirmeye gönüllü razı olmadığından olacak, her iki bilim adamının da üstün kişiler olduğunu ifade ediyor<sup>2</sup>. Bu değerlendirme bile onun kişiliğinin bilimsel ve felsefi seviyesini ve başlangıçta önde gelen iki-üç tabip ve bilim adamından biri olduğunu göstermektedir. Aynı kaynaklar Kusta b. Luka'nın Yunanca, Süryanice ve Arapça'yı çok iyi bildiğini ve ilk iki dilden Arapça'ya çok başarılı çeviriler yaptığını ve birçok çeviriyi de tashih ettiğini söylüyorlar, eserleri ve üslubunda da, onun bu nitelikleri rahatlıkla görülmektedir.

Yunan felsefesi ve biliminin Helenistik dönemde tedavülde kalabilen hemen hemen bütün dallarının Müslümanların algı ve ilgi alanına girme-

\* Uludağ Üniversitesi Felsefe Profesörü.

1. Ömer Ferruh, Tarih al-Fikr al-Arabî, 1983 Beyrut, s.282.

2. İbn Nedim, al-Fihrist, Beyrut 1994, s.356-57. İbn ebû Useybiya, Uyûn al-Enbâ Fi Tabakat al Etibba, s.329-31.

sinde, onun öncülüğünü ve emeğini, eserlerinin çokluğu ve çeşitliliği de göstermektedir.

Genç yaşta tahsil için, o zaman Diyâr-ı Rûm denilen, Anadolu'ya gitti. Oradan geniş bir kitap koleksiyonu ile döndü ve Bağdat'a gitti. Abbasî sarayında hüsn-ü kabul gördü. Halife Mütevekkil'den itibaren, hicri 3. asır boyunca o dönemin önde gelen mütercimlerinden olarak devlet hizmetinde çalıştı. Saray'da Kindî ile birlikte oldu. Halife Muktedir'in gözdelelerinden idi<sup>3</sup>.

Melkit tarikatına mensup samimî bir Hıristiyan idi. Hayatının sonlarında Ermenî kralı Senherîb onu Ermenistan'a davet etti. O da icabet etti. Orada da yine sarayda çalıştı. Başta kral ve patrik Ebu-l Gitrif olmak üzere ileri gelenlere tercüme ve telif hizmeti gördü. Kitab al-Firdevs fi't Tarih adlı kitabını orada yazdı. Orada öldü ve kendisine ancak devlet ve din görevlerinde ileri gelenlere yapılan, kubbeli bir mezar yapıldı.

Başta İbn an-Nedim, İbn Ebî Useybia ve Kâtip Çelebi olmak üzere, biyografi yazarları Kusta b. Luka'ya ait geniş kitap listeleri vermektedirler. Wiedemann İslam Ansiklopedisi'nde yazmış olduğu Kusta b. Luka maddesinde, haklarında kısa bilgi vererek, kitaplarını tanıtmaktadır. M. Steinschneider de kitapları hakkında geniş bir liste vermiştir. Biz Ömer Ferruh'un vermiş olduğu kitap listesini vermeyeceğiz.

- 1) Kitab ar-Revaih ve ilelihâ (Rüzgarlar ve Nedenleri Kitabı)
- 2) Kitab al-Ağziye (Besinler kitabı)
- 3) Kitab an-Nabz Ma'rifet al-Hummeyât ve Durûb al-Buhranât (Nabız, Ateşli Hastalıklar Bilgisi ve Nöbetlerin Çeşitleri Kitabı)
- 4) Kitab İllet Mevt el-Füc'e (Ani Ölümün Nedeni Kitabı)
- 5) Risale Fi al-Mirveha ve Esbâb ar-Rîh (Yelpaze ve Rüzgarın Nedenleri Hakkında Risale)
- 6) Al-Müdhal İla 'İlm al-Hendese (Geometriye Giriş)
- 7) Al-Fark Beyn al-Hayvan an-Nâtık ve Gayr an-Nâtık (Düşünen Canlı ile Düşünmeyen Canlı Arasındaki Ayırım)
- 8) Kitab al-Fark Beyn al-Nefs va'r-Ruh (Nefis ile Ruh Arasındaki Ayırım Kitabı)
- 9) Kitab al-Cüz'i Ellezi La Yetecezze' (Parçalanamayan Şey Üzerine Kitap)
- 10) Kitab Fi'n-Nevm va'r-Ru'ya (Uyku ve Rüya Hakkında Kitap)

3. Ömer Ferruh-Mahir Abd al-Kadir-Harran Hallag, Tarih al-Ulûm İnd al-Arab, 1990 Beyrut, s.429.

11) Kitab Fi Hisab at-Telâgî 'Alâ Tarikat al-Cebr va'l-Mukabele (Cebir Yoluyla Telaki Hesabı Üzerine bir Kitap)

12) Kitab al-Miraya al-Muharrika (Yakıcı Aynalar Kitabı)

13) Kitab al-İstidlâl Bi'n-Nazar İlâ Asnaf al-Bevl (İdrar Çeşitlerine Bakarak Sonuç Çıkarma Kitap)

14) Kitab Fi'ş Şukûk Kitab Öklides (Öklides'in Kitabı Hakkındaki Şüpheler Üzerine Bir Kitap)

15) Kitab al-Firdevs Fi't-Tarih (Tarih Hakkında Bol Bilgi Veren Kitap)

16) Kitab Fi'l-Buhar (Buhar Hakkında Bir Kitap)<sup>4</sup>

Ömer Ferruh'un listesine almadığı ama anılmadan geçilemeyecek bazı kitaplar da şunlardır:

17) Kitab as-Seher (Uykusuzluk Kitabı)

18) Kitab Fi Def'i Zarar as-Sumûm (Zehirlerin Zararının Önlenmesi Hakkında Kitap)

19) Kitab Âdâb al-Felasife (Filozofların Âdâbı (Genel Kültürü) Üzerine Bir Kitap)

20) Kitab Fi'l Balgam (Balgam Hakkında Bir Kitap)

21) Kitab Fi'd-Demm (Kan Hakkında Bir Kitap)

22) Kitab Fi'l-Mürret as-Safrâ (Sarı Safra Hakkında Bir Kitap)

23) Kitab Fi'l Mürret as-Sevdâ (Kara Safra Hakkında Bir Kitap)

24) Kitab Fi'l Udvü'r-Reîs Min al-Beden (Bedenin Yönetici Organı Hakkında Bir Kitap)

25) Kitab al-Müdhal İla'l Mantık (Mantığa Giriş Kitabı)

26) Kitab Mezahip al-Yunaniyyin (Yunanlıların Felsefî Çıgırları Üzerine Bir Kitap)

27) Kitab Fi İbare Kütüb al-Mantık

28) Kitab al-Müdhal İla 'ilm an-Nücûm (Astronomiye Giriş)

29) Kitab al-Hammam

30) Kitab al-Hidân (Boyama Üzerine Kitap)

Kusta b. Luka'nın kitaplarının tamamı bu kadar değildir. Ama bu

4. Ömer Ferruh, a.y.

verdiğimiz liste onun ilgi alanının genişliği ve bilimsel çalışmalarının verimliliği hakkında sağlam bir görüş oluşturmaktadır. Bu listeye onun çevirilerini ve diğer anılmayan kitaplarını da ekleyecek olursak, Kusta b. Luka'nın İslâm düşünce tarihindeki yerinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır.

Ülkemizde Kusta b. Luka üzerine -İslâm Ansiklopedisi'ndeki madde dışında- bir çalışma yapılmamıştır. Hilmi Ziya Ülken, onun al-Fark Beyn an-Nefs va'r-Ruh adlı kitabını, III. Ahmet, Mecmu'at ar-Resail, No: 3483'deki nüshasına dayanarak 1953'te çıkarmış olduğu Resail İbn Sina 2 içinde neşretmiştir. Neşir, hem kelimeleri yanlış okuma, hem de basım hataları ile dopdoludur. Fakat hocamız neşrin aslı olan yazmanın fotoğrafını da eklemiş ve okuyucuya büyük bir kolaylık sağlamıştır.

Kusta b. Luka'nın kitabının içeriğinin İslâm düşünce tarihi üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Bu nedenle bu kitabın dilimize çevrilmesini gerekli gördüm ve bu kitap Johannes Hispanus tarafından Latince'ye çevrilmiş; Max Horten tarafından da üzerinde analiz ve değerlendirme çalışması yapılmıştır.

Kusta b. Luka, bu kitabında, daha söze başlarken geniş bir literatüre dayanarak bu kitabı yazdığını ifade ediyor. Burada dikkat çeken husus, kitabın içeriğinde ortaya çıkan ruh ve nefis anlayışını Platon'un kitaplarından da yararlanarak yazdığını söylemesine rağmen bu ruh ve nefis anlayışı Platon'un bu konudaki görüşlerine hiç uymamaktadır. Bu bize gösteriyor ki, Ortaçağ'da olduğu gibi, Helenistik dönemde de Platon'un kitaplarına ulaşma güçlüğü vardır. Kustab b. Luka'nın bu tavrı ile de, bu dönemlere has olan, Platon'un bütün felsefi görüşlerin geleneksel kaynağı olduğu genel kabulü daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Yunan düşünce geleneğindeki ruh anlayışının hangi yollardan ve hangi kılıkta İslâm düşünce dünyasına gelip girdiğini ve ruh ve nefis ayırımına nasıl ulaştığını, Kusta b. Luka'nın bu kitabı bize göstermektedir.

Anaximenes'de ruhun hava, nefes (pneuma) türünden bir şey olduğu, yani maddî nitelikli olduğu görüşü Demokritos'da şekillenmiş ve ruhun maddî olduğu görüşü, bir ölçüde, Yunan düşünce geleneğine yerleşmiştir. Demokritos'un öğrencisi ve materyalist anlayışlı olan Hippokrates'in anatomi tahlilleri ile de temellendirmesini bulan bu "maddî ruh" anlayışı, Aristoteles'in fizyolojik-epistemolojik insan tasviriyle de beslenmiştir. Çünkü Aristoteles'e göre ruhun dört yeteneği vardır: Beslenme, algı, kendi istemi ile hareket ve düşünme. Bitkiler sadece birinci yeteneğe sahiptir. Hayvan ve insan ise ilk üçüne ortaklaşa sahiptirler. Dördüncü yetenek ise sadece insanda ortaya çıkar. Bu dördüncü yetenekle birlikte ruhta bir "mahiyet farkı"da ortaya çıkmış olur. İlk üç yeteneğe sahip olan ruhun kısmı, bedene bağlı olup, bedenle birlikte yok olur. Dördüncü yeteneğe

sahip olan rasyonel yön ise bedene bağlı değildir ve bedenle birlikte ölmez. Çünkü pneumatik anlayış gereği o ruha sonradan ve dışardan gelmiştir. Bu nedenle onun kaynağı beden olamaz.

Böylece ruh ve nefis ayırımı ortaya çıkmış ve ruh (pneuma)un maddî olduğu görüşü, Aristoteles'in felsefesinde de temel bulmuş ve Aristoteles'in otoritesiyle desteklenmiştir. Daha sonra Galen (Galinos) ve diğer helenistik dönem düşünür, hekim ve yazarlarınca da benimsenen bu görüş, Kusta b. Luka'da iyi bir temsilcisini bulmuş ve İslâm düşünce dünyasına, İslâm'ın özüne aykırı olarak girmiştir.

Şimdi ruhun maddî, dolayısıyla ölümlü oluşunun ve nefsin metafizik kökenli olduğunun anlatımını Kusta b. Luka'nın kendisinden dinleyelim:

Bismillahirrahmanirrahim

Bu kitap Yunanlı Kusta b. Luka tarafından yazılmış olup, Ruh ile nefis arasındaki fark Nefsin ve Ruhun mahiyeti hakkındadır.

(Kusta b. Luka) dedi ki;

Allah seni aziz kılsın ki, nefis ve ruh arasındaki ayırım ve eskilerin bu konudaki söylediklerini soruyorsun; bu konuda Platon'un Faidon ve Kanunlar adlı kitaplarından, Aristoteles ve Theophrastos'un nefis hakkındaki kitaplarından, Galinos, Hippokrates ve Plotinos (فلاطون)un görüşleri ile uyum içinde olan kitabından ve onun anatomi ve organların fonksiyonları üzerine olan kitaplarından derlemiş olduğum bilgileri kaleme alıyorum.

Senin devlet işleri ile meşguliyetin fazlalığını ve zaman darlığından dolayı bu tür kitaplarda araştırma yapmanın sana mümkün olmadığını gördüğümden dolayı, bu konuda son derece kısa ve öz yazdım. Umarım ki, tabiat ilmi alanındaki bilgin ve o konudaki görüşlerinle birlikte bu konuda anlattıklarım seni amacına ulaştırabilir.

İki şeyin arasındaki ayırımı bilmek isteyen bir kimse, her şeyden önce bu iki şeyin her birinin mahiyetini öğrenmek zorundadır. Çünkü bilinmeyen iki şeyi birbirinden ayırmak mümkün değildir. O iki şeyin her biri hakkındaki bilgi sayesinde onların arasındaki ayırım bilinebilir.

Biz ruh ve nefis arasındaki ayırımı açıklamak istediğimiz zaman önce ruhun ve nefsin mahiyetini sonra da aralarındaki ayırımından söz etmemiz gerekir. Bu daha kolay bir yol olması nedeniyle önce ruh hakkında söze başlayalım; ardından nefisten söz edelim.

## RUH HAKKINDA

Ruh, kalpten başlayarak damarlar kanalıyla insan bedeninde yayılan latif (maddesi yoğun olmayan) bir cisimdir, ki beyinden çıkarak sinirler



aracılığı ile hareket ve duyumu (hiss) gerçekleştiren canlılık (hayat), teneffüs ve nabız onun etkisi ile meydana gelir.

Filozof ve tabiplerden anatomi biliminde övgüye değer olanlar, kalpte iki tane boşluğun olduğunu ileri sürdüler. Bu boşluklardan birisi kalbin sağ tarafında, diğeri de sol tarafındadır. Bu iki boşluğun her ikisinde de kan ve ruh vardır. Sağ boşlukta kan ruhtan daha çok, sol boşlukta ise ruh kandan daha çok bulunur. Sol tarafta bulunan boşluktan iki damar çıkar. Bunlardan birisi akciğere gider ve onunla kalbin soluk alıp-vermesi gerçekleşir. Çünkü kalp sıkışır ve genişler. Onun büzülüp genişlemesi ile bedenin diğer kısımları üzerinde nabız (kan basıncı) oluşur. Bu nedenle yüksek kan basıncı (tansiyon), kalsin tabii yapısını güçlendirici, düzenli, ya da yine kalbin ya kendinden ya da ilgili organlardan hasıl olan bir takım tezahürler dolayısıyla, düzensiz halleridir.

Kalp genişlediği zaman, bu genişleme nedeni ile kalp kendisinde tabii bir şekilde var olan harareti serinletmek için teneffüs sayesinde ciğerlere gelen havadan bir miktar alır, ki bu hava gerektiği miktarda ruha madde olur.

Kalp sıkıştığı zaman, bu sıkışma sayesinde kalpteki yüksek ateşten oluşan buharı kalp akciğere iletir. Akciğer bunu bedenden dışarı atar. Bu işi yapan damar atar damar diye bilinir ve bu ad ile adlandırılır. Çünkü onun yapısı atar damar (verîd) yapısındadır ve işlevi de atar damar işlevi gibidir.

Diğer damara da aort adı verilir. Aort kalpten çıktığı yerde ikiye ayrılır. Bunlardan birisi bedenin üst kısımlarına yükselir. Onun bir takım kolları göğüsten başın en uç noktalarına kadar ulaşır. Onlar sayesinde bedenin bu kısmında hayat oluşur. Aort'un diğer kolu bedenin aşağı kısımlarına, ta ayakların uçlarına varıncaya kadar iner; ondan da kollar ayrılır ve insan bedeninin bu aşağı kısmında da onlar sayesinde hayat oluşur.

Bedenin her tarafına yayılmış olan bu damarların iki (ana) parçasının kollarına "atar damarlar (şiryânât)" denir. Bunlar insan bedeninin canlılığının yakın nedenleridir. Çünkü bunlar bedenin her bir organına, ta kalbin sol karıncığına varıncaya kadar, (bedene can veren) ruhtan bir pay götürürler. İnsanın canlılığının ruh sayesinde olduğunun delili, ölüm anında hırıltı, esneme ve yüksek nefes ile birlikte ruhun çıkışına; çenenin, ağzın, dudakların ve göğsün hareketinin görüntüleridir. Bu görüntüler hırıltı, esneme ve sık sık nefes alma (yüksek nefes) ile birlikte ortaya çıkar. Halk bu hali "Nez'a (sekaret hali)" diye adlandırır.

Ruhun bedenden çıkması, yine havanın bedene girdiği yollarla olur. Çünkü ruh, az önce andığımız damar vasıtası ile kalbin karıncıklarından çıkar ve ciğerlere varır. Çünkü bu damar ciğerlere varıp girer. Hava ağır ağır seyredir; gaz haline gelmiş olan buhar çıkar; daha sonra ciğerlerden (nefes) borusuna geçer ve ağza ulaşır. Bu buhar haline gelmiş havanın

ağızdan çıkışı, o esnada açılan ağzın hareketi anında gerçekleşir. Artık ağız kendiliğinden kapanmaz. Ruh ondan çıktıktan sonra canlılığın yokluğu nedeniyle çenenin sıkılması gerekir.

Ruhun bedenden çıkmasını sağlayan nedenlere gelince, ki bu nedenlerden kastım: Ölüm sebepleri, ruhun çıkışının ve yok oluşunun çabukluğunun nedenleri, ki ruhun çıkışının (nez'a) kolaylık ve zorluğu, bu durumun bazı insanlarda açıkça ortaya çıkışı, bazısında gizli kalışın ve ani ölüm nedenleridir. Bunlar bu risalenin amacının dışındadır. Bu konuda dayandığım tıp kitaplarının daha çoğundan pek çok ilke ve önbilgi almaya ihtiyaç vardır. Bunlar ise konuyu uzatır. Bunun için konuyu bir yana bıraktık.

Bütün bu söylediklerimden, hayatın kalbin iki boşluğunda bulunan ruh sayesinde oluştuğu açıkça ortaya çıktı. Çünkü nabız ve nefes alıp-verme ruhun varlığının korunup gelişmesi içindir. Yani dışardan kalbe gelen hava ile ruhun rüzgârlandırılması ve kalpte oluşan buharı dışarı atmak içindir. Böylece kalbin karıncıklarında bulunan ruhun canlılık, nabız ve nefes alıp-vermenin nedeni olduğu görülmüş oldu. İşte bunlar, kaynağı kalp olan hayvanî ruh hakkında bilinmesi gereken şeylerdir.

Kaynağı beyin (dimağ) olan ve sinirler aracılığı ile bütün bedene yayılan ruha gelince, o "nefsanî" ruh diye adlandırılır. Onun maddesi, kalbin iki karıncığında oluşmuş olan hayvanî ruhtur. Böylece aort diye bilinen atar damarın iki kolundan birisi kalpten çıkarak bedenin yukarı kısımlarına yayılır. Onun kısımları kafatasına ulaşınca, onun içine girer, bir araya gelir, birbiri üstüne yığılır, iç içe girer ve çoğalırlar. Böylece bir ağ oluştururlar. Bunlar beynin altına yayılınca girift hale gelmiş olan atar damarlar ağından bir şey beynin içine girer ve kalbin iki karıncığında bulunan hayvanî ruha (yeni) bir ruh ilave eder.

Beyin iki kısımdır. Birisi ön kısım ki büyük olandır; diğeri arka kısım. Ön kısımda iki bölüm vardır ki, beynin ortasında bulunan ortak bir boşluğa açılırlar. Arka kısımda ise bir tane bölüm vardır. Ondaki beynin ön kısmındaki iki bölümü için ortak olan boşluğa, beynin içi kısmına atar damarlar girer. Bunlar, beynin altında oluşmuş olan şebekeden yayılan çok ince damarlardır. Bunlar önce beynin ön kısmındaki iki karıncıktan birisine ulaşarak ona hayvanî ruhu verir. Oradan diğer karıncığa geçer, orada inceler, latif hale gelir ve nefsanî gücü almaya hazırlanır. Sonunda bu gücü hazım ve ruha dönüştürme sayesinde kendisi daha ince, daha latif ve saf hale gelir. Sonra bu iki karıncıktan, beynin ortasında bulunan ve bu iki karıncığa ait ortak boşluğa geçer. Daha sonra bu boşluktan da, içinde beynin arka kısmının bulunduğu karıncığa, yani ortak boşluktaki bir geçitten arka beyine geçer. Bu geçitte beynin kurda benzeyen bir parçası vardır ve bu geçit içinde yükselip alçalır. Onun yükselmesinden dolayı bu geçit ile iki karıncığın ortak boşluğu arasındaki delik açılır. Alçalması ile de bu delik kapanır. Bu delik açılınca, ruh beynin ön kıs-

mından arka kısmına geçer. Bu da ancak, unutulmuş bir şeyi hatırlama ve olmuş- bitmiş bir şey hakkında düşünmeye gerek olunca vuku bulur. Eğer bu geçit açılmaz ve ruh beynin arka kısmına geçmez ise, kişi hatırlayamaz ve sorulan bir şeye de cevap veremez.

Bu geçidin, içinde kurda benzeyen cismin yükselmesi ile gerçekleşen açılması, çabukluk ve yavaşlık yönünden insanlarda farklı gerçekleşir. Bu açılma kendisinde çabuk gerçekleşen bazı insanlar zeki olur, çabuk hatırlar ve çabuk cevap verir. Kendisinde bu geçidin açılması yavaş gerçekleşen bazı insanlar da, yavaş hatırlar, yavaş cevap verir ve çok düşünür. Bu nedenle bir şeyi hatırlamaya çalışan insan, başını sağlam bir şekilde normal dik tutamaz. Aksine başını arkaya doğru eğer gözlerini yukarı doğru belertir. Bunu da, bu durum ve şekil ile o geçidin açılması ve kurda benzeyen beyin kısmının yukarı yükselmesine yardımcı olması için yapar.

Anlama, düşünme, görme, dikkat, temyiz, bütün bunlar beynin ön kısmındaki iki karıncığın ortak boşluğunda bulunan ruh sayesinde gerçekleşir. insan düşünceli ve temkinli olacağı zaman, başın ön kısmındaki iki karıncığın ortak boşluğu ile arka kısmındaki karıncığın arasındaki geçidin, ruhun o boşlukta varlık kazanması için, kapalı olması gerekir. Bunun sonucu olarak insan düşünme, anlama, dikkat ve temyize daha yetkin olur. Böylece düşünen insan başını yere eğer, uzun uzun düşünerek oraya bakar, bir kitap yazar, yere şekiller yapar, ki bunu, ruhun kendisinden çıkarak başın arka kısmına geçtiği geçidin deliğini kurt biçimindeki beyin kısmının kapatmasına yardımcı olsun diye yapar. (Ortak) boşluktaki, ki beynin ortasındaki boşluğu kastediyorum, ruh insanlarda farklı farklıdır. Kimisinde bu ruh ince, latif ve saftır. Böyle bir ruha sahip olan kimse akıllı, derin ve sistemli düşünen, müdebbir ve mümeyyiz olur. Ruh kendisinde bu durumda olmayan kimse ise aptal veya akli kıt veya hafif meşrep veya ahmak olur.

Beynin ön kısmında, içlerinde beynin ön kısmındaki iki boşluktan gelen bir ruh bulunan yedi (çift) sinir yayılmıştır. Onlardan birincisi göze bağlanır ve onun sayesinde görme gerçekleşir. Diğer sinirler gibi bu sinirin de içi boştur. Bu da görmenin gerçekleşebilmesi için göze gelip yayılacak ruhun yoğun, toplu ve kendinden başka hiçbir cisim ile karışmamış olarak saf-yalın olmasına olan ihtiyacından dolayıdır. İkincisi göz kasına bağlanır ve gözü hareket ettirir. Üçüncüsü dile bağlanır ve onun sayesinde haz duygusu oluşur. Dördüncüsü damağa ulaşır, onunla tat alma hissi oluşur. Beşincisi kulaklara varır ve onun sayesinde işitme duygusu oluşur. Altıncısı buruna varır ve hissi ayırmak için daha sonra burun sinirinden bir parça boğaza (hançere) gider ve ağzını kapatmak için onu harekete geçirir. Yedincisi dile bağlanır ve onun sayesinde dilin hareketi gerçekleşir. Organların gücüne varıncaya kadar bütün bunları beyinden çıkarak kendilerine giren ruh sayesinde bu sinirler gerçekleşir.

Bütün bunların kanıtı şudur: Herhangi bir engel ortaya çıktığı, ya da bütün bu sınırların herhangi birisinde bulunan ruhun kanalı kapandığı ve bu nedenlerle de ruhun organa ulaşması engellendiği zaman, bu organın görevini yapamamasıdır. Tıpkı gözde toplanmış su gibi Çünkü bu su, sinirde bulunan ruh ile (gözün sahibi olarak) bakan kişi arasına girer ve körlük yapar. Yine tıpkı ruh ile kulaklar arasına giren karışımlar ve buharlar gibi, ki bu da sağırılık meydana getirir. Aynı şekilde koklama, tatma ve dokunma organları arasına girdiğinde tatma, dokunma ve koklamanın gerçekleşmemesi gibi.

(Kapanmış olan) bu kanallar ya bir tedavi, ya da hastalığa karşı bünenin karşı koyması sayesinde açılırsa, organ işlerini yapar hale gelir ve sağlıklı ve düzenli olur. Arka beyin kısmından ilik, o da beynin bir parçası olarak yayılır; omurgaların hepsine, ta kuyruk sokumu kemiğine kadar iner. Kuyruk sokumu kemiğinden pek çok sinir ayrılır ve her iki omurga arasından bir sinir kaslara ulaşır ve sinir sayesinde ellerin, ayakların ve bedeninin diğer taraflarının hareketi gerçekleşir. Bütün bunların kanıtı; bu sinirlerin başına, çalışmama veya kesilme veya içlerindeki kanalların kapanması gibi bir durum arız olduğu zaman, sinirlerin kendisinde yayıldığı organın hareketinin durması veya zayıflaması ya da (bu hareketin) büsbütün yok olmasıdır. Bütün bunlar hastalık veya engel türünden sinire arız olan şey miktarıdır. (Mesela) felçlinin eli bir şey hissetmediği ve hareket edemediği halde, görünürde her türlü hastalıktan uzak, sağlıklı görünür. Bir diğer örnek de kendisine hareketsizlik (hastalığı) ( ) arız olmuş kimsenin organları, o kişi onları hareket ettiremediği ya da onlarla bir şey algılayamadığı halde, sağlıklı ve normal görünürler.

Beyinden kaynaklanan hastalık gibi bu hastalıkların beynin kanallarının açılması ile ve organlar içerisindeki kanalları temizleyici ve bu tıkanıklıkları açan bir ilaçla bu hastalıklar tedavi edildiğinde, organlara hissetme ve hareketlilik (etkinliği) geri döner; ama bu, eğer hastalık tedavi boyutlarını aşmamış ve tedaviye tahammül edemeyecek kadar zayıflamış ise mümkün olur.

Bazen karıncıkların tamamındaki ruha bir karışım ârız olur veya bağı buharlarla karışır. Bu nedenlerle o organların görevleri aksar; böylece zarar ve değişme meydana gelir. Eğer bunlar sadece beynin ön kısmındaki ruha arız olursa, bundan duyu organları zarar görür. Mesela hamama giren bir kimse, orada uzun süre kalırsa, gözü kararır ve birşey göremez. Bir başka örnek: Bir kimsenin safrası kabarır ve başına kadar buharlaşıp yükselir ve o buhar beyninin ön kısmındaki ruha ulaşır, o kişinin gözü kararır ve bir şey göremez. İşitme ve diğer duyu organları için de durum aynıdır.

Eğer beynin orta kısmındaki hastalık durumu artar ve beynin diğer kısımları sağlıklı ve düzenli olursa, sadece akıl ve temyiz (gücü) kapanır, duyum ve hareket düzenli kalır. Tıpkı melankoli (malihulya) diye adlan-

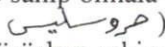
dırılan hastalığa, ki aklın karışması halidir, maruz kimsenin durumu gibi; vesvese hali ve temyiz gücünün bozulmasında da durum böyledir. Eğer hastalık beynin arka kısmında ortaya çıkar ve artarsa, sadece hatırlama kapanır; insanın davranışlarının geri kalanları düzenli işler.

Eğer hastalık beynin bu iki boşluğunun arasında meydana gelir... ve beynin tamamını kaplarsa, bu hastalık bütünü ile temyiz, duyum ve hareketi etkiler. Tıpkı sara, (kalp) sekte(si) ve bunların benzeri hastalıklarda olduğu gibi.


Böylece, beyindeki karıncıklarda bulunan ruhun çok çeşitli eylemleri gerçekleştirdiği görüşümüz doğru bir şekilde ortaya çıkmış oldu. Ön kısımdaki karıncıklarda bulunan ruh ise işitme, görme, tatma, koklama duyumları ile dokunma duyumunun bazı yönlerini gerçekleştirir; bütün bunların yanında Yunanlıların fantasia dediği hayal gücünün de nedenidir. Ortadaki karıncıkta bulunan ruh düşünmeyi, temyizi ve dikkati (reviyye) gerçekleştirir. Arka kısımdaki boşlukta bulunan ruh da, hatırlama ve hareketi gerçekleştirir.

Bütün bu söylediklerimizden ortaya çıkan (şeylerin özeti) şudur: İnsan bedeninde bulunan ruh (aslında) iki tanedir. Birisine hayvani ruh denir; bunun maddesi hava olup kaynağı da kalptir. Atar damarlar sayesinde insanın bütün bedenine yayılır. Canlılığı, nabızı ve nefes alı-vermeyi sağlar. Diğerine nefsanî (ruh) denir. Maddesi hayvanî ruh, kaynağı beyindir. Bizzat beyin kendisi düşünme, hatırlama ve dikkati gerçekleştirir. Bu ruh beyinden sınırlar aracılığı ile bütün diğer organlara yayılır, duyum ve hareketi gerçekleştirir.

### NEFSİN TASVİRİ

Nefse gelince, onu gerçeği üzere niteleyip tasvir etmek çok zordur. Felsefede önde gelenlerin bu konuda çok farklı düşüncelere sahip olmaları bunu göstermektedir. Bunlar da Platon, Aristoteles, (  ) ve diğerleridir. Onlardan sonrakiler de aynı şekilde farklı görüşlere sahiptirler.

Ancak biz Platon ve Aristoteles'in ortaya koymuş olduğu iki tanımı ve bu iki filozofun bu konudaki açıklamalarını ele alacağız. Nefse ait her bir kavramın aydınlatılmasından bir takım sonuçlara varmaya çalışacağız. Bunu müteakip de nefsin güçleri hakkında bilgi vereceğiz. Ele aldığımız bu konuda, bunlarla yetineceğiz. Bunlarla, nefis ile ruh arasındaki ayrımları ortaya koymaktan ibaret olan amacımızı (planımızı) açıklamamız mümkün olacaktır.

Platon nefsi şöyle tanımlıyor: "Nefis, bedene hareket veren bir cisim olmaksızın sadece bir cevherdir." Aristoteles ise nefsi şöyle tanımlar: "Nefis, doğal ve canlı (  ) olan cismin yetkinliği (entelecheia)dir."

Diğer bir tanım da o âliyy ( آلِي )" kavramını "güç halinde canlı olan" diye yorumlar.

İmdi bu iki tanımda neler olduğunu tahlil edelim ve önce Platon'un tanımı ile başlayalım ve nefsin cevher olduğunu açıklayalım:

Bizim görüşümüze göre karşıtlara konu olan her şey sayıca birdir, öz itibari ile de değişikliğe uğramaz; bu durumda o bir cevherdir. Nefis, faziletlere ve reziletlere konu olur. O sayıca birdir; tıpkı "Platon'un nefsi" gibi. Özü itibari ile de değişikliğe uğramaz; öyleyse o bir cevherdir. Faziletler, reziletlerin karşıtı (zıddı)dır. Bu durumda nefis karşıtlara konu olmaktadır. Bu yönden de o sayıca birdir, özü yönünden değişikliğe uğramaz. Öyleyse o bir cevherdir.

Aynı şekilde cevhere hareket veren cevherdir. Nefis de cesede hareket verir. Ceset cevherdir. Öyleyse nefis de cevherdir. Aynı şekilde her canlı, nefis ve cesetten ibaret olduğundan dolayı, nefis canlının bir parçasıdır. Canlı cevherdir. Cevherin parçası da cevherdir. Öyleyse nefis de cevherdir.

Böylece biz nefsin bir cevher olduğunu açıklamış olduk. Şimdi de nefsin cisim olmadığını açıklamaya çalışalım.

Bizim görüşümüz şöyledir: bütün cisimlerin nitelikleri algılanır (duyulur). Nefsin nitelikleri ise duyulur değildir. Bu nedenle o cisim değildir. Nefsin nitelikleri erdemler ve kötülüklerdir. Erdemler ve kötülükler (rezail) duyulur değildir. Bu yönden de nefis cisim değildir. Bütün cisimler, gerek tamamı gerekse bir kısmı, duyu organlarının konusu olmaktan kurtulamaz. (Nefsin ise ne tamamı ne bir kısmı duyuların konusu olur. Bu nedenle de nefis cisim değildir.)

Aynı şekilde bütün cisimler ya canlıdır (müteneffis), ya da cansızdır (gayri müteneffis). Eğer nefis cisim olsaydı, o ya canlı ya da cansız olurdu. Eğer nefis cisim olsaydı, cansız olması mümkün olmazdı; çünkü bu olamayacak (muhal) bir şeydir. Böylece de nefis, nefis olmazdı.

Eğer biz nefsin canlı yani soluk alıp-verdiğini ileri sürmüş olsaydık, nefsin nefsi hakkındaki o cisim midir, değil midir iddiası aleyhimize dönerdi. Bu (tür tartışmalar) sonsuza kadar devam edip gider. Sözün özü; nefis cisim değildir.

Ve ayrıca nefis latif bir cisim olsaydı, ya bedeninin tamamına yayılan latif bir ruh, ya da ateş olmaktan kurtulamazdı. Bu durumda da o ateş ve ruh için özel bir tür ve özel bir güç olması gerekirdi. Çünkü eğer o ateş ve ruh için özel bir tür ve özel bir güç olmasaydı, bu durumda her bir ateş ruh ya da her bir ruh ateş olurdu. Eğer o ikisi (ruh ve ateş) için özel bir tür varsa, işte bu tür nefistir.

Aynı şekilde eğer nefis ateş gibi bir cisim (cismen nâren) olsaydı, her bir ateş de nefis olurdu ve bu durumda da o cisim ya basit (yalın) ya da mürekkep (bileşik) olmak durumunda kalırdı. Nefis, basit bir cisim olunca da, şüphesiz, ya ateş, ya su, ya toprak veyahut da hava olurdu. Eğer nefis soyut olarak bu unsurlardan birisi olsaydı, onun cinsinden olan her bir şey nefis olurdu, ki soyut olmaktan kastettiğim şey, cinsinde kendisi ile ortak olan şeylerin, kendileri ile farklılaştığı özel tür ve güçten yoksun olmaktır. Eğer nefis dört unsurdan biri olan ateş olsaydı, her ateş nefis olurdu; hava olsaydı her hava nefis olurdu. Geri kalan unsurlar için de durum böyledir.

Eğer durum böyle (nefis dört unsurdan biri) olsaydı, her bir cisim, o ana unsuru içerirdi, ki bu imkansızdır, yani o nefis sahibi olurdu. Eğer hava nefis olsaydı, akciğer, atar damarlar, şişirilmiş tulum canlı bir varlık olurdu. Her doldurulan (şişirilen) varlık nefisdir, denseydi, bu çok çirkin bir söz olurdu.

Eğer nefis bileşik bir cisim olsaydı, bu durumda beden bir nefis olurdu. Sonuç olarak nefis cisim değildir. Böylece nefsin bir cevher olup (asla) cisim olmadığı ortaya çıkmış oldu. Şimdi ise (nefsin) hangi yönlerden bedeni hareket ettirdiğini açıklayacağız.

Biz her bir cismin, ya bir hareket ettiricinin hareket etmesi ile hareket ettiği, tıpkı öküzün hareket etmesi ile hareket eden araba gibi, ya da hareket ettiricisi hareket etmeksizin hareket ettiği görüşündeyiz. Bu ikinci kısım hareket, dört türlü gerçekleşir: 1) Ya hareket edenin, hareket ettiricisine karşı duyduğu özlem ile gerçekleşir. Tıpkı âşıkın sevgilisine (ma'suk) doğru hareket etmesi gibi. 2) Ya öfke ve nefret ile gerçekleşir. Düşmanın düşmandan dolayı hareket etmesi gibi. 3) Ya tabii bir fiil ile gerçekleşir. Tıpkı taşın ağırlık nedeni ile hareket etmesi gibi, ki ağırlık özü gereği hareketsizdir. 4) Ya da onun hareket ettiricisi kendi hareketinden dolayı hareketin görünümünü yok eder. Tıpkı akıcılığın akan şeyin hareketinin nedeni olduğu gibi.

İmdi andığımız bu hareket çeşitlerinden hangisi ile nefis bedeni hareket ettirmektedir, onu ele alalım.

Biz, nefsin bedeni hareket ettirmesinin, ikinci kısım harekete ettirmenin dördüncü türü ile gerçekleştiği görüşündeyiz. Nefis, kendisi bir hareket ettiricinin etkisi ile hareket etmeksizin bedeni hareket ettirir. Çünkü insan, nefis ile bir şey yapar ve onunla bir şeyi duyar. Duyunun etkilenmesi nedeniyle hareket eder; nefis de etki etme nedeni ile hareket ettirir.

Bilindiği üzere akıcılık, akan şeyin hareket etmesi için kendisi hareket etmediği halde, akan şeyin hareketinin nedenidir. Tıpkı bunun gibi nefis, kendisi bedenin hareketinden dolayı hareket etmediği halde, bedeni hareket ettirir. Böylece de hareket ettirici olan nefis, şehvet, etki (fiil) ve

incelik yolu ile canlının hareketinin nedenidir. Ama o bunu, kendisi cisimlerdeki hareket çeşitlerinden hiç birisi ile hareket etmeksizin gerçekleştirebilir, çünkü nefis asla cisim değildir.

Böylece biz Platon'un nefsin tamamına dair görüşünü ve bu konuda kullanmış olduğu kavramların hepsini açıklayıp tanıtmış olduk. Şimdi ise Aristoteles'in nefis tanımının tanıtılmasını ele alacağız.

Biz Aristoteles'in "o bir yetkinliktir (kemâl, entelecheia)" diyerek nefsi tanımladığını biliyoruz. Çünkü varolanların bir kısmı bilkuvve (güç halinde, imkân olarak), bir kısmı da bilfiil (gerçek olarak) vardır. Bir şey bilfiil varolunca, yetkinliğe sahip olmuş olur. O şeyin yetkinliği de türü (nev'i) kabul etmesidir. İşte bu yönden nefis yetkinlik olarak adlandırılır. Şöyle ki menî (nutfe), bilkuvve canlıdır. O bilfiil canlı olunca yetkinleşti (kemal sahibi oldu) denilir. Yetkinliği de türlerini kabul etmesidir, ki bununla menî'nin duyarlı, kendi isteği ile hareket eden, nefis sahibi bir varlık olmasını kastediyorum.

Bu söylediklerimizden zorunlu olarak kesinlikle nefsin canlı için tür olduğu, çünkü nefis canlının yetkinliği olduğu ve varolan şeyin kemalinin (yetkinlik, entelecheia) kendi türünü kabul etmesi olduğu ortaya çıkmış oldu. Nefsin tür olduğu doğru bir şekilde ortaya konunca ve biz de türü yetkinlik diye adlandırınca, yetkinliğin çeşitlerini, boyutlarını araştırmak ve kemalin çeşitlerinden hangisinin nefse ait olduğunun bilgisini ortaya koymak bize görev oldu.

Diyoruz ki, yetkinliğin, birinci ve ikinci yetkinlik olmak üzere iki çeşit olduğu söylenir. İnsandaki birinci yetkinlik, ilimler ve sanatlardır. İnsandaki ikinci yetkinlik ise insanın bilim ve sanatlardan bildiklerini uygulamasıdır. Buna şu örnek verilebilir: Tabip, tıbbi bildiğinden dolayı ilk yetkinliğe sahiptir, bildiklerini uyguladığı zaman da nefsin ikinci yetkinliğine sahiptir, denir. Bu nedenle, (bizzat) nefis ilk yetkinliktir. Çünkü uyuyan bir kimse, uyku anında duyum almasa da, onun daima duyarlılığı olan nefse sahiptir.

Her tür ve yetkinlik, nefsin tür olmasından dolayı, varolan bir şeyin türü ve yetkinliğidir. Cismin yetkinliği ve cisimler iki sınıftır: 1) Hayvanlar, bitkiler, ateş ve hava.... gibi türünü tabii olarak kendi içinde taşıyanlar ve özü gereği sahip olduğu harekete kendi varlığı içinde sahip olanlar. 2) Kapı ve sedir... gibi yapım yolu ile kendi türünü kazananlar. Bu nedenle nefis, doğal cisim için türdür. Çünkü cisim, sanatların (?) ürünlerinden değildir. Doğal tür, yapım yolu ile oluşan türden tamamen farklıdır. Çünkü doğal tür cevherdir; yapay tür ise araz (ilinek)dir.

Nefis doğal cisimde bulunduğundan dolayı cevherdir. Doğal cisim de iki sınıftır: 1) Basit (yalın) 2) Mürekkep (bileşik). Basite örnek: Ateş, hava, su; mürekkebe örnek: Hayvanlar ve bitkiler. Tür olarak nefis basit bir cisim (?) değil, mürekkeptir. Çünkü nefis sahibi olan şeylerden her



biri canlıdır. Her canlı oluş içinde (müstehil)dir. Bu nedenle de önlene-  
mez şekilde beslenmeye gereksinimi vardır, ki beslenme, onun sindirip  
attığı şeylerin bıraktığı eksikliği doldurur ve gelişmesine yardım eder.  
Beslenme de bir çok alete (organ ve aracıya) muhtaçtır. Bunlardan bir  
kısmı, besleyici nesneyi temin edecek, içeri alacak ve bedene dağıtacak  
olan şeydir ki canlılardaki damarlar, bitkilerdeki kök ve dallar gibi. Bun-  
ların bir diğer kısmı, besini içeri almak, onu kendisine uygun bir şeye dö-  
nüştürmek için gerekli olan şeydir ki, hayvanlardaki mide, bitkilerdeki  
bitki gövdesinin boşluğunda bulunan doku (et) gibi. Alınan gıdaların faz-  
lalığının dışarı atılması için beslenmenin muhtaç olduğu alet ve organlar  
ise, hayvanlarda bağırsaklar, bitkilerde kabuk... gibi şeylerdir. Canlıdaki  
bu alet ve organlar, canlının yetkinliği (nin çeşitleri)nin boyutluğundan ve  
etkilenimlerinin çokluğundan dolayı sayılamayacak kadar çoktur. Çünkü  
o algılayan (hissiyün) bir varlık olduğundan dolayı canlılık (hayat) or-  
ganları (nin tamamı)na sahiptir, ki onlar da kalp, beyin ve onlara bağlı  
olanlardır.

Canlı, duyarlı bir varlık olduğundan dolayı sinir ve duyu organlarına  
sahiptir. Canlı, kendi isteği ile hareket ettiğinden dolayı sinirleri ve aklı  
vardır. Durum böyle olunca, nefsin canlı cisim için ilk yetkinlik olduğu  
açık-seçik ortaya çıkmış oldu. Bu söylenenler her bir nefsi içine alan  
genel şeylerdir (.....).

“Âliyyün (= <sup>ألى</sup> )" kavramının açıklamasına gelince: Onun  
cümle içindeki yeri "haber"dir; "Bilkuvve" kavramı ona eklenmiştir.  
Çünkü onun içe doğan (çağrıştırdığı) anlamlarının hepsi aynıdır. Onun  
"bilkuvve canlı" kavramı, nefis ortaya çıkmadan ve beden içinde etkinli-  
ğe sahip olmadan önce bedenini kendi kendine varolduğu anlamına gel-  
mez; aksine onun "bilkuvve hayat sahibi" kavramı, hayat etkinliklerinde  
bulunmasına imkân veren bir aracıya sahip olması anlamına gelir. Çünkü  
"hayat sahibi (=âliyyün)" ve "bilkuvve hayat sahibi (=âliyyün bi'l-  
kuvve)" kavramları aynı anlamdadır. İşte bu, Aristoteles'in kendisi ile  
nefsi tanımladığı ve bizim de yorumunu yaptığımız nefsin tanımımızdır. Ve  
onun her noktası için açıklamalarımız vardır.

Platon ve Aristoteles'ten gelen bilgileri naklettik (andık). Bu konu-  
larda her birinin kullanmış olduğu kavramların (lafız) anlamlarını açıkladık.  
Şimdi de nefsin güçlerini ele alacağız.

Nefsin ilk güçleri, tıpkı cinsler gibi üçtür: Birincisi büyüyen (nâmî),  
ikincisi algılayan, üçüncüsü düşünen. Biz bu gücü nefislere izafe ederek  
adlandırıyoruz: a) Gelişen (nâmîye) nefisler. b) algılayan nefisler ve c)  
düşünen nefisler. Ve yine biz gelişen nefsi tabîi ve nebatî olarak; algıla-  
yan nefsi hayvanî ve bilkuvve hareket ettiren olarak; düşünen nefsi de  
akıllı, ayırıcı (mümeyyiz) ve düşünen (müfekkire) olarak adlandırıyoruz.  
Gelişen nefis, bitki, hayvan ve insan için ortaktır. Algıyalan nefis hayvan  
ve insan için ortaktır. Düşünen nefis ise insana özgüdür.

Bitkisel nefsin faaliyetleri (efâl) üreme, büyüme ve beslenmeden ibarettir. Bunlar da tabiat diye adlandırılan dört güç ile gerçekleşir: 1) Cazi-be 2) Masike 3) Mücebbile 4) Müberrize (güçleri). Bu güçler kendisini ifade eden (مفتدی) her şeyde, yani bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda vardır. Algılayan nefsin faaliyetleri, görme, işitme, koklama, tatma, tahayyül ve iradî olarak yer değiştirme hareketidir. Bu hareketler her canlıda, yani hayvanlar ve insanlarda vardır. Düşünen nefsin faaliyetleri ise düşünme, hatırlama, teemmül (reviyye), zann, şüphe, azmetme ve bilmektir. Bu eylemler sadece insana özgüdür, diğer canlıların hiç birisinde yoktur.

### RUH VE NEFİS ARASINDAKİ AYIRIM HAKKINDA

Ruhun ve nefsin mahiyetini ele alıp açıkladık. Şimdi de ikisi arasındaki ayırımı ele alacağız. Biz aralarındaki ilk ayırımın, ruhun cisim, nefsin cisim olmadığı; bedeninin ruhu kuşattığı (ihtiva ettiği) ama nefsi kuşatmadığı; ruh bedenden ayrılınca yok olduğu; nefsin faaliyetleri ise beden tarafından yok edildiği; fakat nefis özü gereği kendisi yok olmadığı görüşüne sahibiz. Ve yine nefis, bedeni ruh aracılığı ile değiştirir ve ona canlılık kazandırır. Ruh ise bunları aracı olmaksızın yapar. Nefis bedeni harekete geçirir, ona duyarlılık ve canlılık kazandırır. Çünkü nefis bunların ve bedendeki etkinliklerin ilk nedenidir. Ruh ise bunları ikinci neden olarak yapar. Böylece ruh, insan hayatının, özendirilmesinin, hareket ve geri kalan etkinliklerinin yakın nedenidir. Nefis ise bunların uzak nedenidir. İnsan bedeni, kemikler, kıkırdaklar, sinirler, damarlar ve benzerlerinden ibaret olan katı şeylerden, dört karışım, yani iki safra (sarı ve kara) kan ve balgamdan ibaret olan sıvı şeylerden, beynin boşluklarında, damarlarda ve sinirlerde dolaşan ruhtan oluşmuş bir bileşiktir. Ruh bu parçaların en incesi, en latifi ve en safıdır.

Ruh, nefsin fiillerini, bedeninin diğer parçalarından daha çabuk kabul edendir. Onlar incelik, letafet ve saflığının ölçüsünce nefsin fiilindedir denmiştir. Bunlar, filozofların, nefsin güçleri bedeninin bileşimine bağlıdır, diye ileri sürdükleri hususlardır. Bedenin bileşimi tam bir denge içinde olan kimsenin, içinde taşıdığı ruhu da tam bir düzen içinde olur. Bedenin bileşimi, yani ruhu içinde taşıyan organlar kendilerine has itidalden mahrum olurlarsa, nefsin bedendeki etkileri de o ölçüde eksik olur. Ruh da aynı durumdadır. Bu nedenlerle nefsin güçleri çocuklarda eksiktir, kadınlarda zayıftır. Beden yapıları üzerinde sıcak ya da soğuk etkin olduğu Zenciler, Slavlar\* ve benzeri türünden topluluklarda da durum böyledir.

\* Kelime "sığâl ( )" şeklindedir ve Arapça'da öyle bir sözcük yok. Bir istin-sah yanlışlığı olarak "sağâlibe (Slavlar)" sözcüğü yanlış olarak yazılmış olduğunu düşünerek ve cümlenin anlam bütünlüğüne uygun düştüğünden "Slavlar" olarak çevrildi. (Çeviren).

Bütün bunlardan dolayı da nefsin ruh üzerindeki etkileri farklı bir şekilde ortaya çıkar. Bunlar, kalpte bulunan ruhta sadece canlılık, teneffüs ve nabız olarak ortaya çıkar; çünkü bu ruh, ruhların havaya en yakın olanı ve letafet, incelik ve saflık yönünden onların daha aşağı seviyesinde olanıdır. Beynin boşluklarında bulunan ruh ise kalpte bulunan ruha, mertebe ve letafet yönünden fazlalığı olduğu için idrâk (hiss) ve tahayyülü doğurur (içerir). Bundan sonra gelen beyin boşluğunda bulunan ruh, beynin ön kısmındaki ruha göre incelik ve letafet yönünden fazlalığı olduğu için, onda düşünme ve dikkat oluşur. Sonra beynin arka kısmında bulunan ruhta da, fazla letafet ve incelik gerektiren düşünme ve hafıza oluşur. Çünkü geçip-gitmiş olan şeyleri hatırlamaya ihtiyaç vardır.

Senin nefis ve ruh arasındaki ayırım hususunda sormuş olduğun şeyler konusunda bu (söylenenler), inşallah yeterlidir.

“Ruh ile Nefis Arasındaki Ayırım” adındaki kitap, Allah’a hamd olsun ki, O’nun yardımı ile (hicrî) 349 yılı Sefer ayında tamamlandı.